

Віктор Козловський, Ілля Давіденко, Катерина Круглик, Дар'я Попіль

ГЕГЕЛЬ І УКРАЇНСЬКА ФІЛОСОФІЯ 70–80-Х РОКІВ.

Частина 1¹

Ілля Давіденко: *Пане Вікторе, одна з дослідницьких програм Студентського товариства усної історії філософії присвячена нашій філософії 60–80-х років. Поєднання свідчень тих, хто був причетний до філософської спільноти зазначених років, із аналізом дослідницьких текстів і архівних документів, на нашу думку, дасть змогу створити різноаспектний образ епохи. Наше інтерв'ю стосується предметності Гегеля в академічній філософії УРСР 70–80-х. Та оскільки важливим предметом нашого інтересу є аналіз шляхів філософської «соціалізації», спочатку варто з'ясувати ваш особистий шлях до філософії. Де ви народилися, в якій сім'ї, де минуло ваше дитинство?*

Віктор Козловський: Я родом з-під Києва, з містечка Боярка. Власне, там я з'явився на світ Божий в робітничій сім'ї. Щоправда, з часом, коли я вже навчався в школі, батько закінчив технікум, потім інститут і обіймав різні інженерні посади. Мама працювала на київських швейних фабриках, дослужившись до майстра цеху. У родині любили музику, батько, наприклад, перебуваючи в армії, в Угорщині, відкрив для себе західний джаз, тому і змушував мене слухати різноманітні джазові композиції.

Зрештою, цей тиск призвів до того, що я почав займатись у музичній студії по класу акордеона. Робив я це з не надто великою охотою, проте в старших класах зумів практично використати набуті музичні навички. Наприкінці 60-х – на поч. 70-х дедалі популярнішою ставала західна рок-музика. Зокрема, ми з друзями захоплювались Led Zepelin, Deep Purple, Pink Floyd, Uriah Heep, Black Sabbath та ін. «монстрами» рок-музики. Тож не дивно, що ми створили свій музичний гурт. Моя елементарна музична обізнаність дозволяла схоплювати певні акорди, ноти, відтворювати їх на різних інструментах. Тому в десятому класі й навіть після закінчення школи це захоплення почало приносити копійчину, завдяки виступам на різноманітних заходах і святах. Словом, вийшло так, що у свої юнацькі роки я був хлопцем грошовитим. Власне, отаким було моє сімейне коло.

Дар'я Попіль: *Перш ніж приступити до розмови про ваші університетські роки, цікаво було б дізнатись про тогочасну середню школу та, зокрема, про ваш особистий досвід навчання. Отож, в якій школі ви навчалися, які предмети були вашими улюбленими, які – навпаки? Як ви оцінюєте рівень освіти, здобутої в школі?*

© В. Козловський, І. Давіденко, К. Круглик, Д. Попіль, 2020

¹ Інтерв'ю підготовлене в межах дослідницької програми Студентського товариства усної історії філософії «Філософія в Україні 60–80-х років ХХ століття». Інші частини цього інтерв'ю вийдуть друком в наступних числах *Sententiae*.

В. К². Навчався я у звичайній радянській десятилітній середній школі. Закінчив її не на відмінно, проте з достатньо пристойним середнім балом – чотири з половиною за п'ятибальною шкалою. Були в мене улюблені дисципліни, якісь я любляв менше. Найбільше захоплювався географією, особливо в старших класах, коли за програмою викладалась економічна географія, яку я любив особливо. Звичайно, мені подобалась також фізика, і, як не дивно, історія. Таке було в мене дещо дивне сполучення. Трохи менше цікавився літературою як шкільною дисципліною, хоча зарубіжна література мені подобалась: я читав різні літературні тексти. Загалом, я непогано знав історію, навіть брав участь в олімпіадах. Не подобалися мені деякі частини математики: алгебру загалом я знав і любив, чого не можу сказати про тригонометрію. Принагідно зазначу, що за радянських часів математична підготовка навіть у цілком звичайній школі була дуже ґрунтовною. Судити про сучасне викладання точних наук я можу лише зі спостереження за навчанням свого сина, але, на мій погляд, це зовсім не той рівень.

Попри всі мої особисті вподобання, батько наполягав, аби я спеціалізувався не на гуманітарних чи суспільних науках, а на точних і природничих. Так вийшло, що коли в 9-10 класах у нас з'явилася можливість обрати вузьку спеціалізацію, я зосередився на фізиці: відвідував фізичний гурток, де здійснювалися різні експерименти, отримував посилену підготовку з цієї дисципліни: ми навіть намагалися розібратися з основами квантової механіки. Отака амальгама: з одного боку історія, географія, з іншого – фізика.

Я вважаю, підготовка з точних і природничих наук була ґрунтовною. Гуманітарні науки містили певний ідеологічний компонент, проте викладання, наприклад, зарубіжної літератури було досить пристойним, можна було отримати деякі уявлення про літературний процес в Європі, США, про давню, модерну літературу. Очевидно, ми не мали й гадки про постмодерну літературу, не читали, наприклад, Джойса, Кафку чи Пруста, але західну літературу до початку ХХ століття вивчали на достатньому для школи рівні. Пам'ятаю, що мені до рук потрапила книжка Сартра «Слова», переклад якої вийшов друком у 1966 році, і яка чомусь опинилась у шкільній бібліотеці. Книжка мені не сподобалась, проте для себе я відкрив Сартра. У 10 класі читав Камю, його роман «Чума» (збірка перекладів вийшла в 1969 році, батько роздобув цю книжку) здивував мене своєю похмурою атмосферою, фатальністю. Інші його тексти не справили на мене особливого враження.

Катерина Круглик: *Ми знаємо, що ви є випускником філософського факультету КНУ імені Т. Шевченка, що за часів вашого студентства мав назву Київський державний університет. Як ви стали студентом цього факультету? Вступили одразу після школи чи довелося до вступу служити в армії або працювати?*

В. К.: Одразу після школи мені не вдалося вступити до університету. Я, звісно, намагався вступити на економічний факультет Київського університету. Але мені не вистачило одного чи двох балів. Тому довелося попрацювати на заводі «Точелектроприлад» на посаді електрика-механіка. Оскільки я мав досить непогані знання з фізики, то вже за кілька місяців легко склав кваліфікаційний іспит і отримав одразу третій розряд електромеханіка. Ця фахова підготовка пізніше, під час навчання в університеті, дозволила мені інколи підробляти в складі ремонтної бригади, встановлюючи та ремонтуючи електропроводню в приватних квартирах.

² Надалі учасники розмови позначені ініціалами: В. К. – Віктор Козловський, І. Д. – Ілля Давіденко, К. К. – Катерина Круглик, Д. П. – Дар'я Попіль.

Отож, за рік я знову спробував вступити до університету, проте знову не на філософський факультет, а на економічний. Мені завжди подобалася теорія й історія економіки, зокрема політична економія. Для вступу потрібно було скласти іспити з математики й суспільствознавства. Тож із другої спроби я зумів отримати достатньо балів. До того ж, тоді при вступі враховувався й робітничий стаж, а позаяк я вже рік відпрацював на заводі, це стало додатковою перевагою.

На економічному факультеті я провчився три роки. Але вже з другого року навчання почав досить сильно сумніватись у правильності свого вибору. Мабуть, це було пов'язано з тим, що студентам економічного факультету доводилося вивчати велику кількість дисциплін, необхідних для економіста-практика, тобто великі розділи математики, статистики, теорії ймовірності, демографії, математичного програмування, бухгалтерського обліку та інших. Тоді я вважав, що ці дисципліни не потрібні економісту-теоретику, яким я хотів бути. Теоретику слід вивчати праці на кшталт трактатів Адама Сміта, Девіда Рікардо, Джона Кейнса тощо, де виявляються умови формування соціально-життєвих благ, динаміка суспільного розвитку, а замість цього – математика, математика, математика... Зазначу, що на сучасних економічних факультетах математики ще більше.

Усе це спонукало мене перевестися з третього курсу економічного факультету на другий курс філософського. Це було зробити нелегко, довелося скласти чимало іспитів – академічну різницю, одночасно з вивченням нових філософських дисциплін. А вже на третьому курсі філософського я зіштовхнувся з німецькою класичною філософією, курс якої ми вивчали протягом двох семестрів. Викладав цю дисципліну Юрій Кушаков.

Д. П.: Враховуючи такий перехід від економіки до філософії, дозволяє поцікавитись, коли саме виник ваш інтерес до філософії, в юнацькі роки чи вже на економічному факультеті?

В. К.: Тут у мене досить цікава історія. У школі я полюбляв читати не якісь дитячі книжки, пригодницькі романи (хоча любив Майна Ріда, Фенімора Купера, Джека Лондона, Рафаелло Джованьйолі, його роман «Спартак»), а вже серйознішу літературу. Тим паче, батько мав чималу бібліотеку, що залишилась у спадок від його батька, мого діда. Батько завжди мені говорив, що те, що я бачу – це маленька частка тієї бібліотеки, яку дід мав до війни. Левова частка тієї бібліотеки під час війни згоріла. Те, що вдалося зберегти, власне кажучи, і склало нашу домашню бібліотеку.

У ній були досить різні книжки, зокрема радянські філософські видання 30-х років. Пам'ятаю, що особливо враження на мене справив Робіне, його трактат «Про природу». Особливо мені запам'яталася та його ідея, що людській природі невід'ємно притаманні як чесноти, так і вади, і мета виховання полягає не в усуненні вад, а в урівноваженні цих двох рис людини. Ці думки зовсім не відповідали тому, чого нас навчали в школі з її моральним кодексом будівника комунізму – зображенням такої собі ідеальної людини. Виявилось, що людина ідеальною не може бути за визначенням. У Робіне людина постає з її вадами, пороками, яких вона не може цілковито позбутися впродовж усього свого життя, і проблема в тому, як їх урівноважити з чеснотами, не даючи цим порокам можливості стати панівним чинником буття людини. Тому цей французький філософ справив на мене вельми сильне враження.

Також у цій бібліотеці я зустрів трактат Тейлора «Антропологія», який видався мені нудним, проте дещо я все-таки для себе засвоїв. Захопив мене Дідро, особливо його праця «Парадокс про актора», яка тоді видалася мені геніальною. Читав збірку Монтескійо, зокрема пам'ятаю працю, де він аналізує причини занепаду Давнього

Риму³, яка не справила на мене особливого враження. Цікавими в тій бібліотеці були видання більш старі, кінця XIX – початку XX століття, зокрема російське видання «Наука логіки» Гегеля в перекладі Дебольського, щоправда, лише один том, який я тоді не здолав. Пам'ятаю, що читав Платонову «Апологію Сократа». З Аристотелем я ознайомився лише наприкінці 60-х років, коли в СРСР почали видавати серію «Мислителі минулого». Загальне уявлення про цього античного мислителя в мене склалося під впливом праць Асмуса. До речі, мені досить сподобався підручник Асмуса з логіки, який я також знайшов у батьковій бібліотеці. Асмус виклав традиційну аристотелівську логіку. Також моя бабуся спонукала мене до читання Біблії, проте в шкільні роки я не надто хотів цього робити, тому до Біблії звернувся лише в університеті.

Таким чином, у свої чотирнадцять-шістнадцять років я поступово почав читати доволі серйозну літературу. Очевидно, що рівень розуміння прочитаного був невисоким, однак дещо справило на мене велике враження. Завдяки цій літературі я дізнався про філософію, хоча тоді, як я вже зазначав, більше мене цікавила економічна наука й політекономія. Я читав різні економічні трактати, слідкував за розвитком світової економіки, передплачував журнал «Світова економіка й міжнародні відносини». У свої шістнадцять років я прочитав частину трактату Адама Сміта «Дослідження про природу й причини багатства народів», який мене вразив. Намагався читати Мальтуса, його позиція щодо перенаселення видалась мені парадоксальною. А в десятому класі, коли я зацікавився суспільствознавством, то намагався прочитати Карла Маркса, праць якого у батьковій бібліотеці не знайшов, тому був змушений шукати їх, точно не пам'ятаю, у шкільній чи міській бібліотеці. Зокрема, я прочитав його працю «Заробітна платня, ціна й зиск», але вона взагалі мене не вразила, особливо в порівнянні з Адамом Смітом. З філософією я також частково ознайомився із курсу суспільствознавства, проте в школі викладали лише суто ідеологічні ідеї Маркса й Леніна. Так у мене ще в юності склалося перше враження про філософію.

К. К.: *Яким був статус філософської освіти в той час, коли ви потрапили на факультет? Якими були ваші очікування?*

В. К.: Важко сказати напевне. Пригадуючи ті роки, своє сприйняття та сприйняття моїх батьків, знайомих... Статус філософії був не надто високим. Економіст вважався поважнішою фігурою. Це ставлення цілком зрозуміле, адже філософія тоді виконувала здебільшого ідеологічну функцію, будучи однією з частин такої псевдонауки, як «марксизм-ленінізм», до складу якої також входили політична економія й науковий комунізм. Останній був уже зовсім псевдонаукою, абсолютною вигадкою, фейком, який, проте, мав статус «науки». На філософському факультеті навіть існувала відповідна спеціалізація.

Про яку репутацію можна вести мову, коли соціалістична дійсність мало нагадувала ті постулати, які обґрунтовувала цілком схоластична марксистсько-ленінська суспільна наука? Хоча, варто зазначити, репутація освіти, як і зараз, суттєво залежала від соціального статусу, якого вдавалося досягти випускникові того чи іншого факультету. Тобто, якщо випускник філософського факультету відразу опинявся в аспірантурі, а після її закінчення отримував посаду викладача університету, його освіта вважалася вельми статусною. Особливо ж – якщо після навчання випускник спромагався обійняти будь-яку, хай навіть не високу, посаду в партійних органах. Репутація такої освіти підвищувалася ще суттєвіше.

³ «Роздуми про причини величі римлян та їх занепаду».

Звісно, не все було однозначним, і серед студентів тих часів існував неофіційний поділ на тих, хто намагався займатися дослідницькою роботою, і тих, хто мав хист і бажання «функціонувати», займатися партійною чи адміністративною діяльністю. Отож, статус освіти тоді радше залежав від соціальних, психологічних і політичних факторів.

І. Д.: *Забігаючи наперед, хотілось би запитати: якщо існував такий розподіл студентів, то чи були на вашому курсі ті, хто досяг настільки значних успіхів у партійній кар'єрі, що мешкав у будинку на розі вулиць Толстого й Володимирської (де раніше селили партійних функціонерів університету)?*

В. К.: Я не пригадую нікого зі свого курсу, хто би зробив карколомну партійну кар'єру. Слід мати на увазі, що існував і державний розподіл. Звісно, коли я закінчував університет у 80-му році, цей розподіл був уже здебільшого формальністю, проте він, усе ж, відбувався й до певної міри впливав на майбутнє студентів. При цьому розподілі враховувалися не лише особисті бажання та прагнення випускника, а й наявні робочі місця в різних організаціях, а також неявно брали до уваги соціальний статус сім'ї випускника. Я не пригадую, щоб хтось із мого курсу досяг адміністративних висот, проте дехто з моїх колег влаштувалися на роботу в різні адміністративні інституції, на кшталт райкомів партії. Здається, один випускник опинився в КДБ – як співробітник, звісно.

Головне, що в Києві залишилося не так багато випускників, адже для цього необхідною була київська прописка. Лише 15-20% змогли не покинути місто, де навчались, решта – мешкали і працювали за межами Києва, у різних регіонах України та в інших республіках Союзу.

І. Д.: *Отож, ви перевелись одразу на другий курс факультету. Розкажіть, будь ласка, які предмети довелося надолужувати самотужки?*

В. К.: Звісно, найголовніше з усього, що я пропустив – це історія античної філософії. Якщо вести мову про суто філософські дисципліни, то це була базова дисципліна, тому я мусив складати цей предмет самостійно, екстерном. Також, як це зараз не дивно, я складав біологію та фізіологію вищої нервової діяльності. Значну кількість предметів мені перезарахували з економічного факультету, наприклад, математику, яка тоді вивчалася також і на філософському. До речі, вивчалася на філософському факультеті й фізика, а в 60-х ще й хімія! Можливо, я складав ще якісь іспити, проте запам'яталися саме ці.

І. Д.: *Як відбувалося навчання, як будувались курси, і яким було співвідношення предметів, що викладалися тоді порівняно зі сьогодинішнім станом справ? Наскільки я розумію, більшість точних наук викладалися на перших курсах, далі вже радше специфічно філософські дисципліни, а також ідеологічна підготовка майбутніх філософів.*

В. К.: Практикувалася класична система викладання – лекції та семінари. Наскільки я пам'ятаю, їхня кількість була рівна. Окрім того, була можливість брати участь у науковій роботі, тобто долучатись до різних гуртків, яких на факультеті було чимало. Також існувало студентське наукове товариство, яке, до речі, я очолював на четвертому та п'ятому курсах. Порівнювати тогочасні й сучасні дисципліни важко, адже вони надто різні, попри те, що за назвами інколи схожі. Як я вже зазначав, значну частину займали загальнонаукові предмети та ідеологічно орієнтовані дисципліни. Хочу зазначити, що це була не ідеологія в чистому вигляді, як от науковий комунізм чи історія партії, а саме ідеологічно зорієнтовані дисципліни – діалектичний матеріалізм, історичний матеріалізм, етика тощо. Наприклад, історія партії вивчалася на всіх без винятку факультетах, усіма студентами. Природа якраз цієї дисципліни суто ідеологічна, це не була історія України чи Радянського Союзу, вона так і називалась – історія комуністичної партії

Радянського Союзу. Її вивчали всі й ненавиділи також усі. Я не зустрічав студентів, які б із пошаною ставився до історії партії. Цей предмет передбачав велику кількість лекцій, семінарів і гігантське за обсягами конспектування так званих «першоджерел» класиків марксизму-ленінізму. Звісно, у російському перекладі.

З іншого боку, ми вивчали дисципліни, що мали тривалу історію свого формування: етику, естетику, психологію, педагогіку, соціологію. Якщо мені не зраджує пам'ять, соціологію почали вперше викладати як самостійну дисципліну саме на нашому курсі. Щоправда, то була не теоретична соціологія, бо це прерогатива історичного матеріалізму, а прикладна, включно з методами й методиками конкретних соціологічних досліджень. У рамках цього предмету ми мали провести тематичне анкетування й на його підставі соціологічно дослідити певну проблему та за результатами скласти залік.

На відміну від сучасного стану справ, за тих часів не існувало жодних вибіркового курсів. З гуманітарних і соціальних дисциплін не було письмових іспитів, існувала фіксована кількість питань до будь-якого предмету – тридцять білетів, по три питання в кожному. Раніше студент міг не брати активної участі в обговореннях під час семінарів, необхідно було лише відвідувати всі заняття, проте на іспиті, сійнувши знаннями, такий студент цілком міг отримати «відмінно». Болонська система, звісно, це унеможливило.

І. Д.: *Отож, ми можемо виділити три види дисциплін: загальнонаукові, ідеологічні та, зрештою, загальнофілософські.*

В. К.: Так, загальнофілософські також мали суттєву ідеологічну спрямованість, хоч і не були в чистому вигляді ідеологічними.

І. Д.: *Якою літературою ви користувались? З перспективи вашого досвіду, чи було достатньо рекомендованих видань, наявних у бібліотеці, для повноцінного опанування дисциплін, що викладались?*

В. К.: Ситуація щодо фахової літератури була важкою та неприємною. Якщо говорити про іншомовну літературу, зокрема, і про філософські тексти, то з цим було важко взагалі. Іноземна фахова література, зокрема, з філософії була в ЦНБ⁴, яка існувала ще задовго до того, як ми з вами з'явилися на світ. У ті часи звертатися до таких бібліотек широкому загалу студентів не дозволялося, хоча були окремі студенти, які мали читацькі квитки в ЦНБ, зокрема і я. З дозволу деканату, студенти, а особливо аспіранти, могли працювати в спецховищах, читати літературу з грифом «для службового користування».

За нагальної потреби, можна було отримати дозвіл на читання навіть антирадянської літератури, адже в самому спецховищі було ще одне, окреме спецховище, де накопичувалась антирадянська література різними мовами. Для доступу необхідно було мати особливий дозвіл, але не слід вважати, що отримати цей дозвіл було неможливою справою, це не так. Усе залежало від тематики дослідження. Звісно ж, це не могла бути курсова робота, а вже хоча б аспірантське дослідження, якщо в якомусь аспекті воно потребувало цієї додаткової літератури. Слід було звернутися до наукового керівника, той підтримував заяву, яка, у свою чергу, візувалася деканом. Після чого вже можна було отримати доступ до спецховища.

⁴ Центральна наукова бібліотека, заснована 1918 р., мала основну назву ЦНБ протягом 1965–1996 рр., зокрема, протягом 1965–1988 рр. – ЦНБ АН УРСР. Нині Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. Протягом 1930–1989 рр. розташовувалася в будівлі за адресою вул. Володимирська, 62, поряд із Червоним корпусом Київського університету.

Зовсім погано було із текстами сучасної західної філософії, їх у київських бібліотеках налічувалося досить мало. Цією іншомовною літературою постачалися переважно московські бібліотеки, зокрема Бібліотека іноземної літератури, «Ленінка»⁵ тощо. Тому більшість студентів обирали такі теми робіт, які можна було досліджувати, спираючись або на вітчизняні філософські праці, спектр яких у 70-х роках був надзвичайно широким, або на переклади, зрозуміло, російські, які були в наших бібліотеках. До речі, у Київському університеті всі студентські роботи писалися російською мовою, якою здійснювалось і викладання. Щоправда, були й певні винятки. Пам'ятаю, що курс з історії марксистської філософії за часів мого навчання викладався українською мовою. Дивина, проте факт!

Д. П.: *Невже і джерела до семінарів із цього курсу були україномовні? І відповіді чи дискусії на семінарах? Чи йшлося лише про лекції?*

В. К.: Я не пам'ятаю, щоб на семінарах ми зверталися до україномовних джерел. Ідеться лише про лекції. Здається, викладав цей україномовний курс Петро Загороднюк. Повторюю – це виняток. Існують переклади українською праць засновників марксизму, навіть є багатотомове зібрання творів Маркса й Енгельса. Щоправда, зроблені ці переклади з російськомовних перекладів. Тож їхня валідність вельми сумнівна.

Д. П.: *Справи з іншомовною літературою були незмінно кепські чи можна говорити про якісь зміни на певному етапі?*

В. К.: Ситуація з філософськими джерелами починає змінюватись у 80-і роки, коли я вже був аспірантом. У цей час почали виходити друком російські переклади нових західних філософських праць, насамперед і більшою мірою так званих «прогресивних» філософів, тих, хто підтримував радянську систему. Проте в 70–80-і роки вийшли переклади справді знакових праць західної філософії. Я маю на увазі переклади «Слів і речей» Фуко, праці Гелбрейта, Лакатоса, Куна, Бела, Гароді, Камю, Поланьї, Фохерабенда, Гадамера тощо. Ще раніше вийшли переклади трактатів Расела «Історія західної філософії», «Людське пізнання», праця Ніколая Гартмана «Естетика», згадані вище «Слова» Сартра, естетичні дослідження Романа Інгардена, епістемологічні праці Тадеуша Котарбінського, праці з «теорії систем» Людвіга Берталанфі (дуже популярні речі), праці з кібернетики Норберта Вінера та «Логіко-філософський трактат» Вітгенштайна.

Звичайно, для сучасного філософування це – мізерія, але тоді це був певний інформаційний прорив залізної завіси. Тобто, маючи ці тексти, ми намагалися їх використовувати у своїх дослідженнях. Не варто забувати, що існувала численна радянська філософська література, різноманітна тематично й регіонально. У 70–80-і роки вона вже має регіональну специфіку – київська, московська, ленінградська, тбіліська, тартуська, алмаатинська, ереванська, свердловська тощо. Тобто, у 70–80-х роках існувала регіональна спеціалізація тем, напрямів досліджень у рамках єдиної марксистської філософії. Мабуть, доречно, з певною обережністю, казати про поступове формування в 70–80-х роках кількох інтелектуальних осередків, що, за деякими ознаками, нагадували «філософські школи». Принаймні з кінця 80-х років.

І. Д.: *Ви згадували, що на факультеті для наукової роботи існували неформальні гуртки, до участі в яких студентів заохочували, у тому числі й інституційно. Чи були ці гуртки позапрограмними середовищами, чи, навпаки, такими, де детальніше опановувалися певні аспекти навчальної програми? Наскільки вільними були ці середовища?*

В. К.: Ці гуртки мали назву «проблемні групи» і спрямовувалися на тематичні уподобання студентів. Викладачі кожної кафедри були зацікавлені в таких гуртках, проте

⁵ Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна (1925–1992 рр.). Нині Російська державна бібліотека.

більшість із подібних груп існували суто формально. Але серед них були й активніші осередки, наприклад гурток з діалектики під керівництвом Валерія Босенка. Сам я не був прибічником цього напрямку філософування. Та слід визнати, що цей гурток об'єднував чимало кількості студентів, що читали тексти, переважно марксистські, намагаючись «творчо розвивати діалектику». Існував гурток з історії німецької філософії (власне, я був його старостою), очолюваний Юрієм Кушаковим. Ми намагалися вивчати і тлумачити «Енциклопедію філософських наук». Вагомо, що доповіді для щорічних «Днів Науки» студенти випробовували у своїх гуртках.

У середовищі київських митців, уже за межами університету, існували свої неформальні осередки, деякі з них я відвідував, оскільки цікавився музикою, літературою. Там велися різні розмови, спалахували доволі гострі дискусії, я б навіть сказав, із певними дисидентськими обертонами. Особливо серед прибічників рок-музики, де зневажливо сприймали радянську естраду, музичні «здобутки» численних ВІА⁶. Зрозуміло, що на факультеті такі розмови були неможливі. Деякі факультетські гуртки були своєрідними «формально-неформальними» науковими осередками, почасти цілком позапрограмами. У роботі гуртків студент міг, залежно від своїх інтересів, або не брати участі взагалі, або працювати в якомусь одному чи навіть одразу в декількох. Це працювало в режимі «вільного вибору».

К. К.: *Чи можна сказати, що активні гуртки були свого роду показником реальної популярності викладачів?*

В. К.: Так, безумовно. Звісно, були студенти, що цікавилися певною філософською тематикою, і саме це спонукало їх відвідувати гуртки. Проте головний фактор – це популярність викладача, його вміння зацікавити студентів своїм курсом, спонукати до поглибленого вивчення своєї дисципліни.

Д. П.: *Чи справді за станом справ на факультеті слідувало КДБ? Чи знали ви про інформаторів із середовища студентів або викладачів?*

В. К.: Звичайно, певний нагляд існував, ми знали і про кураторів цілих факультетів. Інколи виникали ситуації, які свідчили про реальність такого нагляду. Ми знали, що є інформатори, хоча й не знали точно, хто вони. Але вони мусили бути в тій системі. У ті часи слід було поводитися досить обережно, як в університеті, так і в гуртожитках. Щоправда, я в гуртожитку не жив, але від знайомих знав, що там варто було не патякати про що завгодно з ким завгодно, це було елементарним правилом. Але, відверто кажучи, попри знання про нагляд, якогось метафізичного жаху, коли я навчався, не було. Особисто я не відчував страху й повадився достатньо вільно, хоч і доводилося бути вваженим.

К. К.: *Розкажіть, що було із тими студентами, які поводитись не надто обережно?*

В. К.: Було кілька таких ситуацій. Я не пам'ятаю, аби когось репресували, посадили за ґрати, але на старшому курсі справді виключили студента. Це досить цікава історія, що сталася під час зустрічі студентів із адміністрацією університету, де також був присутній представник західного дипломатичного корпусу, здається, зі США. Це був 1980 рік, початок Афганської війни. Отож, один зі студентів запитав у присутнього американця про те, яких військових втрат зазнає Радянський Союз у цій війні. Справа в тому, що у 80-му році офіційно не йшлося про те, що там справді війна: так собі, невеликі військові сутички при виконанні «інтернаціонального обов'язку». Студент сказав, що підозрює приховування великих втрат. Звісно, після цього інциденту хлопця виключили. Що з ним було далі, мені не відомо.

⁶ Вокально-інструментальний ансамбль.

Були різні ситуації, наприклад, якби в студента знайшли книгу Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ», то могли також виключити. Це не розглядалось як дисидентська діяльність, тому я не чув, аби когось справді запроторили за грати, але для радянського студента така зацікавленість вважалася неприйнятною.

К. К.: *Чи навчалися поряд із вами іноземні студенти з країн-союзників СРСР? Що їх більше цікавило: філософія чи майбутня партійна кар'єра на батьківщині?*

В. К.: Безумовно, були студенти з інших країн, перш за все з країн соціалістичного табору. У ті роки на факультеті навчалися студенти з Чехословаччини, Куби, Монголії, В'єтнаму, країн Африки. Були студенти-комуністи навіть із західних, так званих капіталістичних країн. Здається, на нашому курсі був студент із Греції. Мабуть, ці студенти справді здебільшого орієнтувалися на майбутню партійну кар'єру або на дипломатичну роботу. Хоча були й винятки, деякі з них починали займатися наукою. Так, наприклад, той самий студент із Греції спершу був заангажований комуністичною партією, але після повернення почав займатись академічною наукою.

І. Д.: *Ви згадували, що під час навчання мали достатньо багато семінарських занять, однак якою була міра свободи під час обговорень? Студента заохочували до творчого осмислення джерела чи очікували радше відтворення матеріалів лекції?*

В. К.: Звісно, здебільшого ми обговорювали першоджерела, які читали в російських перекладах. Я би сказав, що першоджерела поділялися на дві частини, перша – це джерела з курсу історії філософії, наприклад, із Новочасної філософії. У цьому разі на семінар ми мали прочитати певні задані розділи текстів Бейкона, Лока чи Гобса, які потім обговорювали. Тобто студент повинен був показати, що він опанував запропоновані уривки текстів. До речі, детальне вивчення цілісних праць філософів – це те, що студент міг робити в гуртках, і це практикувалося досить активно.

Друга частина – це джерела класиків марксизму-ленінізму. Так само обирались шматки текстів Маркса, Енгельса й Леніна, які прямо чи опосередковано стосувалися певної історико-філософської постаті чи епохи, за якої ця постать створювала свої тексти. Студенти мали ці шматки текстів знати, щоб аналізувати їх на семінарі. Тобто, показати, яким чином ці тексти стосуються, наприклад, Бейкона. Студент міг надавати певні свої інтерпретації, проте, усе ж, мав дотримуватися базових стандартів і кліше. Наприклад, філософія того таки Бейкона розглядалась як «матеріалістична», відповідно, можна було давати інтерпретації в ключі саме матеріалістичної філософії. Якщо ми аналізували Канта, шматки з «Критики чистого розуму», наприклад, розділ «Трансцендентальна естетика» тощо, то мали обов'язково дотримуватися тієї точки зору, що Кант – суб'єктивний ідеаліст, а, наприклад, Гегель – об'єктивний ідеаліст, хоча вся світова філософія вважає, що він є творцем системи абсолютного ідеалізму. Залежно від викладача, виникали дискусії на семінарах, різні тлумачення, навіть критика й незгода з офіційною точкою зору щодо певних категорій, питань. Були викладачі, налаштовані на дискусію, які вітали й підтримували цей творчий вогник серед студентів, інші ж виявляли меншу схильність дискутувати. І ми чудово знали, хто налаштований, а хто – ні. Деяким із них можна було ставити питання навіть під час лекції, що в радянській системі було взагалі не прийнято. Отже, усе визначалося індивідуально.

Д. П.: *Стосовно яких аспектів могли виникати дискусії під час обговорень? Стосовно яких тем незгода не припускалась?*

В. К.: Неможливо було вести суто ідеологічні дискусії. Проте, усе ж, філософія, навіть марксистсько-ленінська, особливо в 70–80-і роки, це в певному сенсі раціональний дискурс, а не чиста ідеологія. Суцільна ідеологія, як я вже зазначав – це науковий комунізм

та історія КІРС. У курсах з історії філософії цей рефлексивно-критичний момент зберігався, і викладачі, які читали ці курси, це розуміли, тож певні дискусії були можливі. Але в рамках історії філософії викладали й «марксистський етап в історії філософії», де ми вивчали основні ідеї, праці, етапи еволюції марксизму до Леніна, а також, окремо, ленінський етап розвитку марксизму. Звісно, вивчаючи ці теми, дискутувати було неможливо. Загалом, існували цілі галузі історії філософії, де суперечки були припустимі, але були й такі розділи, де незгода абсолютно виключалася.

Одержано / Received 11.07.2020

Viktor Kozlovskiy, Illia Davidenko, Kateryna Kruhlyk, Daria Popil

Hegel and Ukrainian Philosophy of the 70-80th

Interview of Illia Davidenko, Kateryna Kruhlyk, Daria Popil with Viktor Kozlovskiy.

Віктор Козловський, Ілля Давіденко, Катерина Круглик, Дар'я Попіль

Гегель і українська філософія 70–80-х років

Інтерв'ю Іллі Давіденка, Катерини Круглик і Дар'ї Попіль з Віктором Козловським.

Viktor Kozlovskiy, PhD, Associate Professor, Department of Philosophy and Religious Studies, National University of Kyiv-Mohyla Academy.

Віктор Козловський, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та релігієзнавства НАУКМА.

e-mail: logos@voliacable.com

Illia Davidenko, master student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Ілля Давіденко, магістрант філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: illia.davidenko@gmail.com

Kateryna Kruhlyk, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Катерина Круглик, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: 2017kruglik@gmail.com

Daria Popil, undergraduate student, Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine).

Дар'я Попіль, студентка філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: dashapopil13@gmail.com
